

Розділ 4

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.923.2

І.М. Галян

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Розкриваються різноманітні підходи до вивчення стильових проявів діяльності суб'єкта. Акцентується увага на відмінностях між компонентами індивідуального стилю інтегральної індивідуальності та стильовими особливостями саморегуляції. Аналізуються результати емпіричного вивчення стильових особливостей саморегуляції у майбутніх педагогів. Зокрема зазначається, що кожен стиль саморегуляції завдяки особливостям своїх регуляторних профілів та компенсаторним можливостям здатний забезпечити нормальний ритм роботи та успішність її виконання.

Ключові слова: саморегуляція, регуляторний профіль, захисні механізми, стиль саморегуляції, тип саморегуляції, психічна активність, властивості особистості.

Постановка проблеми. Ефективність будь-якої діяльності визначається різними чинниками, серед яких чільне місце посідає сформованість системи саморегуляції, оскільки лише тоді, коли людина сама усвідомлює значущість виконуваної діяльності, вона може свідомо обирати цілі і досягати їх, бачити можливості подальшого професійного вдосконалення.

Останнє якнайбільше стосується підготовки студентів до професійної діяльності, адже з переходом вишів на нові моделі навчання, у зв'язку зі змінами навчальних планів і введенням нових курсів, підвищується роль самостійної роботи в навчальній діяльності студентів і, отже, виникає необхідність у формуванні у них оптимального стилю саморегуляції навчальної діяльності.

Стан дослідження. Підходи до вивчення стильових виявів діяльності суб'єкта доволі різноманітні. Це зумовлюється неоднозначністю того кола психічних феноменів, котрі автори відносять до поняття стилю (К.В. Сізов, А.В. Соловійов). У вітчизняній психології найпоширенішим є підхід до вивчення стилю як індивідуально своєрідної системи способів виконання конкретної діяльності – трудової, спортивної, учбової (Є.П. Ільїн, М.М. Кабанов, А.Є. Лічко, К.В. Сізов). Причому, найбільше увага приділялась типологічній зумовленості індивідуального стилю, залежності його компонентів від темпераменту та властивостей нервової системи (О.О. Конопкін, В.І. Моросанова). Загальновідомою є концепція В.С. Мерліна, що вивчає індивідуальний стиль як індивідуально своєрідну, типологічно зумовлену систему взаємопов'язаних дій, спрямованих на отримання відповідного результату. У ній автор підкреслює зв'язок індивідуального стилю з конкретною діяльністю, у якій він формується [5].

Навіть за такої різноманітності підходів до вивчення стильових проявів недостатня увага приділялась дослідженню індивідуальних особливостей у саморегулюванні довільної активності людини.

Виклад основних положень. Як відомо, компонентами індивідуального стилю інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін, Є.К. Клімов) є конкретні дії, операції, цілі у їх типологічно обумовленій формі. На відміну від цього, стилеві особливості регуляції, компоненти регулятивного стилю не є діями та операціями якогось одного виду довільної активності, а є тими способами організації діяльнісних компонентів, котрі забезпечують в індивідуально стійкій формі реалізацію основних регулятивних функцій процесу саморегулювання (таких, як планування і програмування, оцінка результатів тощо) у різних видах діяльності вчителя [5]. При цьому йдеться саме про внутрішні особливості власне регуляторної психічної активності, які безпосередньо не залежать від особистісно-типологічних властивостей особистості.

Дослідження саморегуляції з позицій структурно-функціонального аналізу дає перспективні можливості виходу в практику освіти. Від того, як розвивається і формується у конкретній індивідуальності система саморегуляції, залежить її особистісне станов-

лення, успішність навчальної діяльності і професійне самовизначення. Відтак, оволодіння студентами оптимальним стилем саморегуляції може визначити подальші перспективи їх професійного зростання і особистісного розвитку.

Вступаючи у ВНЗ, майбутні студенти не можуть достатньою мірою регулювати власну навчальну діяльність. Це спричиняє виникнення труднощів у процесі навчання, про які зазначають у своїх дослідженнях О.О. Бодальов, М.Й. Боришевський, С.Д. Симоненко, А.М. Колесова, Н.Ф. Круглова та ін. Труднощі студентів доводять, що практика організації учбової діяльності, що склалася у виші, недооцінює зв'язки стилю саморегуляції з ефективністю учбової діяльності. Студенти нерідко бувають «залежними» від викладачів у постановці учбових цілей, виборі засобів їх досягнення, способах оцінки результатів учбової діяльності. Вони потребують постійної допомоги і контролю з боку викладачів. Випускники ВНЗ часто не можуть самостійно організувати власну діяльність і потребують допомоги і контролю з боку керівництва.

Тому формування оптимального стилю саморегуляції дозволить студентам не тільки усвідомлювати свою поведінку і виконувати учбові дії, але й управляти ними з метою оптимізації і підвищення ефективності учбової, а згодом й професійної діяльності.

З огляду на це **метою** публікації є аналіз вияву стильових особливостей навчальної саморегуляції у майбутніх педагогів.

Стильовими особливостями саморегуляції називаємо типові для людини і найістотніші індивідуальні особливості організації і управління своєю зовнішньою і внутрішньою активністю, що свідомо або стихійно використовуються для збереження цілісності власного «Я». В.І. Моросанова у своїх публікаціях писала про існування різних рівнів прояву стильових особливостей саморегуляції [5; 6].

По-перше, існують індивідуально-типові особливості регуляторних процесів планування (висунення цілей), моделювання ситуацій досягнення, програмування дій, оцінювання результатів і корекції, тобто процесів тих, що реалізують основні компоненти системи саморегуляції активності і діяльності людини (за О.О. Конопкіним). Індивідуально варіюючий розвиток цих особливостей характеризується регуляторним профілем: гармонійним (з однаково

високим розвитком усіх показників) або акцентуїтованим (із вираженими «піками» окремих показників) [6; 8].

По-друге, дослідницею був виділений особливий шерег рис – регуляторно-особистісних (або суб'єктних) властивостей. Вони, з одного боку, виступають як характеристики ціннісної системи регуляції, а з іншого – виявляють свою приналежність до особистості як суб'єкта діяльності та є її рисами. Регуляторно-особистісні властивості – це риси індивідуальності, що характеризують її найперше як суб'єкта життєдіяльності, з погляду індивідуальних можливостей усвідомлено висувати цілі активності і управляти їх досягненням, наприклад, це такі якості, як самостійність, надійність, гнучкість [7]. Це надзвичайно важливий момент, оскільки саме виділення істотних якостей з сукупності особистісних властивостей дозволяє ввести операціональне розділення понять «особистість» і «суб'єкт» [9].

Іншою важливою характеристикою є їх стилетвірна природа. Стилєтвірними можуть бути різні властивості. Так, у низці досліджень було показано, що оперативний стиль, який відрізняється високою ефективністю учбової діяльності, формується у студентів при значному розвитку гнучкості, а такий же автономний – самостійності [10].

Постає питання про те, як виявляються стилєтвірні властивості у носіїв гармонійних профілів саморегуляції. Дослідження показали, що для досліджуваних з високим розвитком відповідальності і наполегливості характерні порівняно гармонійні профілі саморегуляції. Відповідальний стиль описаний дослідниками у двох різновидах. Перший характеризується профілем із високим плануванням, програмуванням і оцінюванням результатів, причому слабкий бік не виявляється, можна відзначити лише незначне зниження значень за показником моделювання. Другий варіант характеризується високим моделюванням, програмуванням, оцінкою результатів і тенденцією до зниження планування. Наполегливий стиль не є таким гармонійним: високий розвиток моделювання значущих умов і програмування дій поєднується з тенденцією до менш розвиненого планування цілей і оцінювання результатів.

Варто зазначити, що стилєтвірні (або суб'єктні) риси розвиваються у людини не ізольовано, а в закономірних поєднаннях. Так,

при високій упевненості сильним боком є програмування або моделювання, а слабким – планування, значною мірою розвинена здатність вносити корекції або гнучкість регуляції. В упевнених частіше формується середній рівень усвідомленої саморегуляції. Висока упевненість поєднується з великою наполегливістю і низьким рівнем тривожності, що є передумовою розвитку впевненого стилю. У наполегливих краще розвинене моделювання і програмування, які допомагають компенсувати слабкі сторони – планування мети активності і оцінювання її результатів. За високої наполегливості частіше розвивається середній і рідше – високий рівень усвідомленої саморегуляції. Високий рівень розвитку наполегливості поєднується з високим розвитком упевненості і низьким рівнем тривожності. За високої рефлексивності сильний бік – постановка мети і програмування дій, які дозволяють компенсувати слабкий бік – моделювання і тим самим підвищити рівень індивідуальної саморегуляції.

У дослідженнях В.І. Моросанової та її послідовників описується зв'язок між розвинутою рефлексивністю і рівнем усвідомленої саморегуляції, але він, на думку згаданих учених, незначний і нижчий, ніж при розвиненій відповідальності, упевненості, наполегливості. Рефлексивність часто поєднується з високим рівнем відповідальності і підвищеною тривожністю. За високої тривожності сильним боком є планування, програмування, а слабким – моделювання. При цьому не виникає компенсаторних механізмів між різнорівневими компонентами профілю, саме тому за рівнем усвідомленої саморегуляції між групами тривожних і нетривожних немає відмінностей. Відповідальні володіють, зазвичай, високою рефлексивністю і упевненістю, у них спостерігається тенденція до зниження самостійності, як наслідок – до залежності від своїх зобов'язань [11].

Специфічні для кожної з суб'єктних властивостей профілі виявилися співставні з виділеними раніше індивідуально-типовими стилями саморегуляції. Наприклад, при високій упевненості формується автономно-оперативний або оперативний стиль, при розвиненій рефлексивності формується автономний або автономно-оперативний стиль. Ці стилі пов'язані з високим розвитком гнучкості (оперативний стиль) і самостійності (автономний стиль). Таким чином, це свідчить про те, що стилетвірними є саме суб'єктні якос-

ті, пов'язані з інструментальною стороною особистості людини, тобто з рисами, що акумулюють способи дій або стратегії, типові для індивідуальності.

Однак за слабого розвитку однієї чи декількох ланок саморегуляції нерідко відбувається компенсація їх нестачі іншими ланками, або залучаються механізми захисту Я. Захист є загальним терміном, що позначає активну боротьбу Я проти небезпеки, зазвичай осуду з боку НАД-Я і супутніх неприємних афектів у ході розвитку та упродовж подальшого життя. Особливості психозахисту розглядалися нами у попередніх публікаціях [3].

З метою вияву стильових особливостей саморегуляції у майбутніх педагогів ми продіагностували їх індивідуальний профіль саморегуляції, а саме: розвиненість планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, і виявили особливості індивідуального розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості і самостійності, використавши для цього опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки – ССПМ», розроблений В.І. Моросановою.

Тип стилю саморегуляції навчальної діяльності залежить від середніх і високих показників за шкалами самостійності (автономний стиль саморегуляції), гнучкості (оперативний стиль саморегуляції), надійності (стійкий стиль).

Особливості стилю саморегуляції навчальної діяльності залежали від показників шкал планування, моделювання, програмування, оцінки результатів. «Сильним боком» регуляторного стилю є особливості, які сприяють успіху навчання, у методиці пов'язані з середніми і високими значеннями показників. «Слабким боком» стилю саморегуляції є особливості, які не сприяють успіху навчальної діяльності і такі, що вимагають компенсації. Вони пов'язані з низькими значеннями показників.

У дослідженні брали участь 80 студентів-випускників педагогічного спрямування. Кінцева кількість досліджуваних, що пройшла усі етапи дослідження, становила 45 осіб. Вибірка гомогенна за статтю та віком.

Аналіз отриманих за методикою «Стиль саморегуляції поведінки – ССПМ» результатів підтвердив, що найбільш розповсюдженим виявився автономний стиль саморегуляції, який характерний для 36% досліджуваних нами студентів.

Цей стиль характеризується двома типами: *організованим*, який характерний для 50% студентів, що входять до цього стилю, і *контрольно-корегуючим* – теж 50%.

Сильною стороною регуляторного стилю **автономних** студентів, названих групою *організованого типу*, яких виявилось 8 із 16, є усвідомленість і самостійність у виборі та постановці учбових цілей, визначення послідовності їх здійснення, прагнення визначити учбові перспективи на тривалий час. До їх слабкої сторони належить недостатнє врахування вимог викладачів і умов конкретної обстановки і, внаслідок цього, труднощі орієнтації в швидко змінюваній учбовій ситуації. Слабке місце стилю також полягає в недостатній сформованості критеріїв успішності навчальної діяльності. Функціональна недостатність процесів моделювання і оцінки результатів компенсується за рахунок розвиненої ланки планування: учбові ситуації наперед плануються, продумуються задовго до того, як реалізуються, критерії успішності навчальної діяльності наперед продумуються і чітко визначені для різних ситуацій.

До сильної сторони студентів з автономним стилем саморегуляції навчальної діяльності, названих групою *контрольно-коректуючого типу*, належать автономність функціонування процесів ланки оцінки результатів, висока сформованість критеріїв успішності навчальної діяльності. Їх слабкою стороною є низька усвідомленість учбових цілей і, як наслідок, низька самоорганізація процесу навчання. Вони не намагаються планувати свою навчальну діяльність і не прагнуть визначити її перспективи на достатньо тривалий час. Компенсаторні відносини в регуляторному профілі цих студентів були виявлені між особливостями процесів планування і оцінки результатів, що свідчить про те, що учбові цілі цих досліджуваних у процесі навчання піддаються постійному контролю і корекції, чим і забезпечується адекватність цілей і їх досягнення.

Студентів з **оперативним** стилем саморегуляції виявилось 18%. Цей стиль включає дві підгрупи, або типи: з *гнучким врахуванням значущих умов навчальної діяльності*, – характерний для 75% студентів, що володіють цим стилем, і з *оперативністю побудови програми учбових дій*, що характерна для всіх досліджуваних студентів цього стилю.

Перший тип (з гнучким урахуванням значущих умов навчальної діяльності) відрізняється гнучкістю урахування значущих умов навчання. Сильна сторона регуляції цих студентів пов'язана з високою сформованістю процесів моделювання. Для них характерна швидкість включення в навчальну ситуацію, легкість орієнтації в швидко змінній обстановці, оперативність обліку вимог викладачів і умов навчання, уміння знайти правильну тактику під час відповіді і виконання учбових завдань. Їх слабкою стороною є низька усвідомленість і стійкість учбових цілей, низька самоорганізація процесу навчання, труднощі, пов'язані з побудовою програм учбових дій, їх недостатня деталізація. Слабке місце регуляції даних студентів компенсується вираженим розвитком процесів моделювання. Низька усвідомленість і стійкість учбових цілей компенсується за рахунок швидкості включення в навчальну ситуацію і легкості орієнтації в ній. Труднощі побудови програм учбових дій і їх недостатня деталізація компенсуються легкістю пристосування до вимог викладачів і умов ситуації.

Другий тип (з оперативністю побудови програми учбових дій), студентів з оперативним стилем саморегуляції характеризується оперативністю побудови програм учбових дій. Досліджувані цієї групи відрізняються високим ступенем деталізації програм, гнучкістю їх перебудови у разі потреби і їх заміною, коли немає очікуваних результатів. Студенти цього типу легко включаються в навчальну діяльність і можуть швидко переключатися. До їх слабкої сторони належить низька усвідомленість і стійкість учбових цілей і, як наслідок, слабка самоорганізація навчання: труднощі, пов'язані з орієнтацією в учбовій ситуації і визначенням цілей з урахуванням вимог викладачів і конкретної обстановки. У цих студентів у профілі регуляторних особливостей позначилися компенсаторні відносини між особливостями процесів планування і програмування, моделювання. Це свідчить про те, що слабка сторона їх регуляторного стилю компенсується за рахунок особливостей ланки програмування. Недостатня усвідомленість і стійкість учбових цілей компенсуються за рахунок швидкості включення в навчальну роботу. Труднощі орієнтації і врахування умов в учбових ситуаціях компенсуються за рахунок оперативності побудови і перебудови програм виконавських дій.

Група **стійких** студентів, яких у нашому дослідженні виявилося 26%, характеризується стійкістю функціонування процесів оцінки результатів, строгістю і стійкістю критеріїв успішності в психологічно складних умовах. Їх сильною стороною є також усвідомленість цілей і стійкість у ситуації напруги, в обстановці заниженої і підвищеної мотивації навчання. Слабкою стороною стилю саморегуляції даних студентів є труднощі, пов'язані з пошуком і побудовою програм учбових дій, їх недостатня деталізація. Слабка ланка регуляції компенсується за рахунок розвиненості процесів оцінки результатів: програми дій в процесі занять контролюються і коректуються до тих пір, поки це не призведе до планованих результатів.

Окрім цих трьох основних стилів, ми виокремили ще два, проміжні, для яких характерні спільні ознаки двох стилів. Серед таких – *автономно-оперативний*, що характерний для 11% досліджуваних і *стійко-оперативний*, яким володіють 9% респондентів. Для першого характерні ознаки автономного та оперативного стилю, з домінуванням автономного, а для іншого – ознаки стійкого та оперативного, з домінуванням стійкого.

Водночас у нас виникла зацікавленість у тому, чи простежується якась закономірність між володінням певним стилем саморегуляції та навчальною успішністю студентів-випускників. Для цього ми провели порівняльний аналіз середнього балу успішності досліджуваних студентів за усіма навчальними дисциплінами та їх стильовими особливостями.

Так, середній бал успішності студентів з автономним та оперативним стилями саморегуляції дорівнює 4 балам; у студентів з стійким стилем дорівнює 4,1 бала, в автономно-оперативних 4,2 бала та стійко-оперативних 4,1 бала. Отже, як бачимо, жодної залежності не спостерігається. Адже кожен стиль саморегуляції завдяки особливостям своїх регуляторних профілів та компенсаторним можливостям здатний забезпечити нормальний ритм роботи та успішність її виконання.

Висновки. Рівень розвиненості саморегуляції є, безумовно, одним із найбільш суттєвих показників, характеристик особистості вчителя, оскільки свідчить про стан функціональних взаємозв'язків та взаємовпливів утворень, змінних величин різних систем і підси-

стем структури особистості та її розвитку. Крім того, в саморегуляції, особливостях її власної організації, в рівні розвитку віддзеркалюються суттєві тенденції суб'єктної активності особистості, специфіка її взаємозв'язків та взаємодії з навколишнім соціальним та предметним середовищем.

У процесі саморегуляції як специфічного виду психічної активності суб'єкт саморегуляції виходить за межі поставлених зовні завдань (вимог), виявляючи при цьому здатність самостійно ставити нові цілі, знаходити засоби до їх досягнення, вносячи зміни як у зовнішні, так і внутрішні умови, вишукуючи резерви власної психіки та актуалізуючи мотиви професійної діяльності. Саме ці та деякі інші чинники є суттєвою ознакою сформованості стильових особливостей саморегуляції діяльності майбутнього педагога.

Перспективним, на наш погляд, є вивчення впливу емоційних чинників на ефективність оволодіння здатністю до саморегуляції діяльності.

1. Галян І.М. Психічні стани особистості та особливості їх саморегуляції / І.М. Галян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць; головний редактор М.Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 3–14.

2. Галян І.М. Діагностика рефлексивності як функціональної складової стилю саморегуляції психічних станів майбутніх педагогів (теоретичний аспект дослідження) / І.М. Галян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць; головний редактор М.Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – С. 127–138.

3. Галян І.М. Вияв захисних механізмів особистості у саморегуляції поведінки майбутніми педагогами / І.М. Галян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць; головний редактор М.Й. Варій. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 119–134.

4. Конопкин О.А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъективного развития / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 128–135.

5. Мерлин В.С. Психология индивидуальности / В.С. Мерлин. – М.: МОДЭК, МПСИ, 2009. – 544 с.

6. Моросанова В.И. Стилевые особенности саморегуляции личности / В.И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 121–127.

7. Моросанова В.И. Индивидуально-стилевые особенности саморегуляции и их связь с успешностью обучения / В.И. Моросанова // Психол. журн. – 1995. – Т. 16. – № 4. – С. 26–36.

8. Моросанова В.И. Акцентуации характера и стиль саморегуляции у студентов / В.И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 30–38.

9. Моросанова В.И. Личностные аспекты саморегуляции произвольной активности человека / В.И. Моросанова // Психол. журн. – 2002. – Т. 23. – № 6. – С. 5–17.

10. Моросанова В.И. Диагностика индивидуально-стилевых особенностей саморегуляции в учебной деятельности студентов / В.И. Моросанова, Р.Р. Сагиев // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 134–140.

11. Моросанова В.И. Индивидуальная саморегуляция и характер человека / В.И. Моросанова // Вопросы психологии. – 2007. – № 3. – С. 59–68.

Галян И.М. Стилевые особенности проявления саморегуляции деятельности у будущих педагогов.

Раскрывается разнообразие подходов к изучению стилиевых проявлений деятельности субъекта. Акцентируется внимание на отличиях между компонентами индивидуального стиля интегральной индивидуальности и стилиевыми особенностями саморегуляции. Описываются особенности развития стилиеобразующих черт личности будущего педагога. Анализируются результаты эмпирического изучения проявления стилиевых особенностей проявления саморегуляции у будущих педагогов.

В частности отмечается, что каждый стиль саморегуляции благодаря особенностям своих регуляторных профилей и компенсаторным возможностям способен обеспечить нормальный ритм работы и эффективность ее выполнения.

Ключевые слова: саморегуляция, регуляторный профиль, защитные механизмы, стиль саморегуляции, тип саморегуляции, психическая активность, свойства личности.

Halyan I.M. Stylistic Features of Self-Regulation Manifestations of Future Teachers' Activity.

A variety of approaches to the study of stylistic manifestations of the subject's activity are considered. A Focus is made on the distinctions between the components of individual style of an integrated personality and stylistic features of self-regulation. The results of an empirical study of stylistic features of self-regulation in future teachers are analyzed. It is emphasized that every style of self-regulation due to the peculiarities of its regulatory profiles and compensatory abilities can ensure normal rhythm of work and the success of its implementation.

Key words: self-regulation, regulatory profile, protective mechanisms, self identity, type of self-regulation, mental activity, personality features.

Стаття надійшла 12 листопада 2011 року

